

Нікітенко К. В.

Львівська національна академія мистецтв

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ ПОЧАТКУ 1920-Х РР.

Стаття присвячена аналізу особливостей боротьби та ліквідації повстанських загонів початку 1920-х рр. в Україні. Запроваджена радянською владою політика «воєнного комунізму» призвела до різкого погіршення політичної ситуації на селі, викликала масовий опір селянства. У республіці діяла велика кількість озброєних угруповань, які нараховували від кількох осіб до декількох тисяч. Усім цим формуванням радянська влада дала офіційну назву «банди». Хоча в повстанському русі брали участь практично всі верстви села, радянська пропаганда трактувала цей спротив як «куркульський». А отже і вирішення проблеми селянських повстанців бачили тільки в посиленні репресій. В дослідженні наголошено на тому, що повстанський рух охопив усю територію УСРР. Навіть у східних регіонах, де природно-географічні умови несприятливі для партизанської боротьби, зорганізувався активний спротив. Важливим є той факт, що повстанці ставили не лише економічні, але й політичні завдання – створення незалежної України, що об'єднувало інсургентів усіх регіонів країни. Як свідчать документи, більшість населення не вважала повстанців «бандитами», а, навпаки, сприймала їх як рятівників і захисників. Вирішальним моментом стала, як мусили констатувати навіть в офіційній пресі того часу, «цілковита підтримка селянським населенням» повстанського руху. Це твердження остаточно руйнує міф про «бандитизм» повстанців. Командири червоноармійських загонів звітували про «приховування бандитів» населенням, «повну пасивність» селян у питаннях допомоги Червоній армії. Доведено, що «ліквідація бандитизму» перетворилася на масові каральні акції проти селян. Ми робимо висновок, що лише поєднанням репресивних заходів, найжорсткішого терору проти всіх, хто надавав будь-яку допомогу повстанцям, зі штучним голодомором 1921 р. вдалося перемогти повстанський рух або загнати його в найглибше підпілля.

Ключові слова: повстансько-партизанський рух, «куркульський бандитизм», репресії, терор, голод.

Постановка проблеми. Повстансько-партизанський рух завжди є проявом народної боротьби проти окупантів. Повстання початку 1920-х рр. виникали стихійно, партизанські загони не мали єдиного керівного центру, були позбавлені організованого постачання зброєю або продуктами, ватажки-отамани діяли на свій страх і ризик, часто навіть мали своє індивідуальне уявлення про кінцеву мету своєї звитяжної боротьби та що в ній вважатиметься «перемогою». Тим важливішим є дослідження та аналіз усіх багатогранних аспектів повстанського руху. Зрозуміло, що той вибух народного гніву, коли звичайні люди зі зброєю в руках наважилися боронити своє, виступити проти комуністичних колонізаторів, мав не багато шансів на перемогу (занадто вже нерівними були сили), але цю боротьбу вели пасіонарії, які творили історію. Ту історію, без якої було б неможливим існування сучасної незалежної України. Зауважимо також, що чимало історичних проблем, які здавалося вже б назавжди стали об'єктом заці-

кавленості лише вузьких спеціалістів, кабінетних вчених, раптом набули надзвичайної актуальності в усьому суспільстві. Мало хто міг собі уявити, що в ХХІ столітті в новітніх диктаторів знов з'явиться бажання ділити світ та захоплювати чужі території. Вже сотню років тому відгомоніли бої партизанів-повстанців, а землі України знову опинилися під тимчасовою окупацією тим самим споконвічним ворогом – Росією. На окупованих територіях знову активно поширюється партизансько-повстанський рух. І знову народу України доводиться виборювати своє право жити на своїй землі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Період початку 1920-х рр. має напрацьовану потужну історіографічну базу. Знані дослідники присвячували свої наукові розвідки і загалом соціально-політичним трансформаціям даного періоду, і окремим конкретним питанням. Серед узагальнюючих досліджень варто виділити праці С. Кульчицького [23, 24], М. Литвина [26], В. Гре-

ченка та Я. Ярмиша [11] та ін. Наукові розвідки О. Ганжі [5], Є. Горбунова, Ю. Котляра, М. Шитюка [10], колективу авторів за загальною редакцією В. Лободаєва [4] та ін. присвячені конкретним питанням повстансько-партизанської боротьби в Україні. Дослідники ввели в науковий обіг значну кількість архівних документів, повернули історії та відбілили від нашарувань негативу радянської пропаганди імена багатьох героїв-повстанців, розглядали проблематику в регіональному аспекті, досліджували ідеологічні розбіжності в переконаннях лідерів інсургентів тощо.

Варто також згадати й радянську літературу, присвячену питанням повстанського руху. Так, безумовно, праці на теми спротиву радянській владі проходили найжорсткішу цензуру, тому вони ставали не взірцями копіткого наукового пошуку, а пам'ятниками офіційної комуністичної пропаганди. Однак вони також містять і важливий історичний фактаж. Зокрема щодо обставин полону, загибелі повстанців та їхніх лідерів, а також і рельєфно розкривають методи боротьби радянської влади з повстанцями: провокації, терор і залякування місцевого населення, масові репресії тощо. У цьому контексті праці Д. Голінкова [8], І. Трифонова [31] та ін. є важливими для розуміння тих процесів, які відбувалися в Україні в зазначений період.

Певні важливі аспекти теми висвітлені в працях, присвячених загальним питанням політичного терору та репресій на теренах України [3; 27; 28; 32; 33; 35]. Спираючись на результати праць українських і зарубіжних дослідників, на підставі широкого залучення архівних документів, автор з'ясовує малодосліджені питання теми.

Постановка завдання. Автор ставить за мету на основі літератури, періодичних видань та архівних джерел дослідити певні моменти особливостей боротьби та ліквідації повстанських загонів початку 1920-х рр. в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Запроваджена в роки «воєнного комунізму» продрозкладка – примусові реквізиції селянського хліба, не лише позбавила селян зацікавленості в результатах своєї праці: який сенс вирощувати понад прожитковий мінімум, якщо все буде відібрано новою владою, але й призвела до різкого погіршення політичної ситуації на селі, викликала масовий опір селянства. У республіці діяла велика кількість озброєних угруповань, які нараховували від кількох осіб до декількох тисяч. Усім цим формуванням радянська влада дала офіційну назву «банди». Хоча в повстанському русі брали

участь практично всі верстви села, радянська пропаганда трактувала цей спротив виключно як «куркульський». Зауважимо втім, що на V Всеукраїнській конференції КП(б)У в листопаді 1920 р. чесно наголошували на «значній участі в повстанні його (села) найбідніших елементів», а також і акцентували на тому, що гасла повстання у всіх районах носять доволі «радянський» характер (Григор'єв – за «самостійну радянську владу», Зелений, «незалежники» – за «самостійну вільну радянську Україну», Махно – за «вільні ради» [30, с. 162–163]. Однак вирішення проблеми селянських повстанців радянська влада вбачала тільки в посиленні репресій.

20 квітня 1920 р. РНК України прийняла «Коротку інструкцію по боротьбі з бандитизмом і куркульськими повстаннями». У документі акцентовано на поширенні репресій: запроваджували кругову поруку, аж до винищення села; населення «бандитських районів» перетворювали на заручників; щоб запобігти поповненню селянами лав повстанців, передбачався арешт усього дорослого населення тощо [5, с. 6]. За офіційними даними, наприкінці 1920 р. в Україні виступало проти радянської влади близько 50 тис. селян, які мали на озброєнні гвинтівки, кулемети та гармати [31, с. 4]. Сучасні дослідники вказують на значно більшу кількість невдоволених селян. Так, за даними О. Полянського, в Україні воювало близько 150 тис. повстанців [29, с. 12]. «Село не з нами!» – з тривогою відзначав голова Раднаркому Х. Раковський. В. Ленін, проаналізувавши ситуацію, у жовтні 1920 р. невтішно констатував: «Ми беремо хліб з Сибіру, беремо хліб з Кубані, але не можемо взяти його з України, бо там кипить війна, і Червоній Армії доводиться боротися проти банд, якими вона кишить» [25, с. 346].

Принциповим є той факт, що повстанський рух охопив усю територію УСРР. Навіть у східних регіонах, де природно-географічні умови несприятливі для партизанської боротьби (немає великих лісових масивів або гір тощо), зорганізувався активний спротив. Так, на території Донецької губернії діяли селянські повстанські загони: Білокобильського, Блохи, Зайцева, Каменєва, Каменюка (Каменюки), Карлова, Колесникова, Лимаренка, Лодиря, Махна, Фоми Повстанського, Саєнка, Солодова, Щабелева, Яценка та багатьох інших. У Старобільському повіті на початку 1921 р. воювали загони: Лимаренка Андрія (250 піхотинців і 50 вершників, мали на озброєнні 10 кулеметів); декілька загонів Зайцева та Волоха – 80–100 бійців на тачанках. Окрім

цього, діяли ще декілька військових формувань (по 20–50 бійців), керівники яких залишилися невідомими [14, арк. 4–14; 13, арк. 59, 127]. У певні періоди на Донеччині чинило спротив радянській владі більше повстанців, як на Полтавщині, Харківщині, Одещині разом узятих. За кількістю бійців регіон поступався лише Київщині [28, с. 246–247].

Як зазначають сучасні дослідники: «Наприкінці літа 1920 р. Донецький басейн перетворився на суцільний внутрішній фронт... На жовтень 1920 р. у Донецькій губернії самих лише великих загонів, оголошених поза законом, налічувалося близько 20, у них перебувало майже 10 тис. осіб (2,3% сільського населення губернії без урахування махновських формувань)» [35, с. 39–40].

Зауважимо, що значна частина повстанських загонів перебувала в стані практично постійної міграції. Так, начальник оперативного відділу махновської армії В. Белаш восени 1920 р. доповідав: «Група Каменева у кількості 4000 багнетів, 600 вершників при чотирьох гарматах та 70-ти кулеметах в поході на Ізюм повернула на Луганськ» [2, с. 498]. Зрозуміло, що подібна невелика армія (та ще й непогано озброєна кулеметами та гарматами) могла швидко й доволі відчутно змінити баланс сил у регіоні.

Навіть запровадження НЕПу не знизило напруги в суспільстві. Хоча офіційно продрозкладку й замінили податком, але збирали продподатки, використовуючи все ті ж перевірені жорстокі методи: репресії, взяття заручників, залякування та пограбування. У деяких регіонах продрозкладку не було скасовано і після проголошення НЕП. Так, на нараді при Донецькому губвиконкомі, яка відбулася з участю наркомпрода 7 червня 1921 р., прийняли рішення «розкладку зберегти в повітах Таганрозькому, Маріупольському, Гришинському» [12, арк. 1].

Вісті з села скидалися на військові зведення. Загалом упродовж 1921 р. у республіці відбулося 1376 збройних нападів повстанців на населенні пункти, 259 – на радянські органи влади, 342 – на промислові та продовольчі установи і підприємства [32, с. 189]. Радянська влада кинула на боротьбу з ними всі сили: Червону армію, міліцію, частини особливого призначення, збройні загоны КНС. І всеукраїнський з'їзд КНС ухвалив постанову про створення у кожному повіті України кавалерійської сотні з незаможників. Перемога над білими дала змогу залучити до боротьби досвідчених військових командирів і найбільш боєздатні та перевірені частини: корпус червоного

козацтва В. Примакова, 25-ту Чапаєвську дивізію, 44-ту стрілецьку І. Дубового, 9-ту кавалерійську Г. Котовського та інші. У серпні 1921 р. в УСРР дислокувалося 14 стрілецьких і 4 кавалерійські дивізії, прикордонна дивізія особливого відділу КВО, технічні частини, аероплани, 23 бронепоезди тощо [34, с. 326].

За наказом командувача Збройних сил України та Криму М. Фрунзе, у 1921 р. в частинах було введено спеціальні журнали воєнних дій, які фіксували інформацію про сутички з «бандами». Для боротьби з селянами в січні 1921 р. організовано мережу нарад стосовно боротьби з бандитизмом. Перша Всеукраїнська нарада КП(б)У (травень 1921 р.) постановила: «Щоб наради по боротьбі з бандитизмом засідали принаймні двічі на тиждень, а в особливо загрозливих районах і частіше» [20, с. 145].

З огляду на важливість промислового потенціалу регіону, а також масштаб опору радянській владі, на Донеччину двічі приїжджав особисто голова Всеросійської надзвичайної комісії Ф. Держинський. Взимку 1921 р. проведена під його керівництвом колегія Донецької губернської НК ухвалила, що «губернській НК передаються військові частини, які одночасно вестимуть енергійну боротьбу з бандитизмом» [33, с. 121–122]. У березні того ж року в регіон, на особисте розпорядження Ф. Держинського, «для підсилення» скеровано велику групу російських чекістів.

Призначений наприкінці 1920 р. головою Донецької губернської надзвичайної комісії К. Карлсон отримав надзвичайні повноваження в боротьбі з «бандитами». І довіру виправдав. Уже 26 жовтня 1921 р. В. Балицький, який на той момент виконував обов'язки голови ВУНК, клопотав про нагородження К. Карлсона орденом Червоного Прапора за проведену «велику роботу по ліквідації махновщини та низки інших великих банд – Каменюка, Зайцева, Золотого Зуба». Орден К. Карлсон отримав лише в 1923 р., а тоді спеціальною постановою колегії ВУНК від 17 грудня 1921 р. його нагородили золотим портсигаром із написом «За викорінення бандитизму та успішну боротьбу на економічному фронті від колегії ВУНК» [33, с. 121–122].

Крім того, рішеннями місцевих органів влади організовували судові «надзвичайні трійки». Приміром, Маріупольський виконком у травні 1921 р. постановив створити таку трійку «у зв'язку з бандитизмом, який не вщухає в повіті, та протидією куркульського елементу» з правом виносу вироку «аж до вищої міри». Членами трійки призначено Патрушева, Ярощука, Уралова [13, арк. 82].

Жорстокість каральних акцій та широке застосування «вищої міри» породжували активну протидію. Невдоволені селяни знищували представників радянської влади. Так, влітку 1921 р. загін Каменюка, намагаючись вирватися з оточення червоноармійських частин, окрім ведення боїв із регулярною армією, вступав у сутички з бійцями КНС, а також і партійно-радянським активом. У селі Щегловці 22 червня в бою з бійцями цього загону загинули міліціонер і 3 активісти. Наступного дня в селі Картушино загинули голова виконкому та землемір. Незважаючи на значні втрати (понад півтори сотні вбитими й полоненими), кинувши частину зброї та дві гармати, повстанці змогли вирватися з оточення і зберегти близько 150 вершників та кулемети [1, с. 2].

Наголосимо також і на тому, що досить часто передислоковані в Україну червоноармійські частини замість остаточної «ліквідації бандитизму» прямо провокували зростання народного опору. Насамперед це стосувалося поведінки тих бійців, які були перекинуті з Центральної Росії. Засліплені класовою пропагандою ці червоноармійці розглядали українських селян виключно як «куркулів», ворогів, яких треба знищувати всіма доступними методами. Також, на нашу думку, мала місце й неприхована заздрість до заможніших і працюючих українських господарів. Пограбування під виглядом «самозабезпечення» набували нечуваних масштабів: «самозабезпечення частин, яке доходило до збирання продуктів відрами, і розглядання населення, як переможеного ворога» [22, с. 189]. Як наслідок, селянство масово бралося за зброю. Каральні акції тільки збільшували кількість повстанців.

Озброєння комнезамів у прагненні сформувати з них військові загони, перед якими ставили завдання ведення активних воєнних дій із повстанцями, теж призводило до нових чисельних жертв. Наприкінці 1921 р. тільки у Старобільському повіті загинуло 75 членів комітету незаможних селян, які були змушені воювати фактично «проти всіх». 14 осіб загинуло у боях із загonom Каменєва, 12 людей – у протистоянні з бійцями Зайцева, 6 людей КНС втратив під час облави на загін Карлова тощо [14, арк. 4–14]. Всупереч офіційній пропаганді, «бандитів» масово підтримувало населення, що надзвичайно ускладнювало каральні акції. Так, командир червоного батальйону, перед яким влітку 1921 р. було поставлено завдання ліквідувати «бандитизм» поблизу міста Бахмут, у своїх звітах повідомляв про великі й малі сутички з повстанцями, перелічував власні втрати і захо-

плени трофеї (26 червня 1921 р. відбито в повстанців 2 кулемети системи «Максим», один кулемет «Кольт», набої та снаряди). Але жодної інформації щодо вбитих чи полонених «бандитів» не повідомляв. Місцеве населення інформувало повстанців про всі пересування червоного батальйону, тож і воєнні дії перетворилися на нескінченну гонитву донецьким степом [13, арк. 59].

«Ліквідація бандитизму» перетворилася на масові каральні акції проти селян. До прикладу, у травні 1922 р. командир червоноармійської частини, яка діяла на Полтавщині, доповідав щодо ліквідації «петлюрівських отаманів»: затримано 273 політичні та кримінальні бандити, вбито в боях – 26 людей (із них три «отамани»), але під час цих бойових акцій червоноармійці вилучили в повстанців лише одну шаблю, 21 одиницю вогнепальної зброї та 53 набої до неї (менше ніж по три патрони на гвинтівку) [18, арк. 69]. Понад 90% небезпечних «бандитів» і «отаманів», яких затримали та ліквідували, виявилися неозброєними. Вочевидь, що більшість селян до повстанців аж ніяк не належали, зачислили їх до «бандитів» виключно з метою покращення статистики. Ця практика була поширеною в республіці. Наприклад, окрема Заволзька бригада лише з 12 по 28 січня 1921 р. знищила близько тисячі «бандитів», тому й було подано клопотання про нагородження її орденом Червоного Прапора. Однак, досі не з'ясовано, яку кількість мирного населення посмертно зарахували до складу «бандформуваль», аби підкреслити «героїзм» червоноармійців [5, с. 8].

Саме тому сучасному дослідникові дуже важко працювати з архівними документами того часу – звітами, які складали червоноармійські командири або місцеве партійне керівництво щодо боротьби з «бандитизмом». Функціонери в регіонах надзвичайно спрощено ставилися до поділу на «політичних» і «кримінальних» бандитів. Так, повстанців-інсургентів радянська офіційна пропаганда таврувала теж як найнебезпечніших кримінальних злочинців, що заплутує і спотворює підрахунок кількості бійців руху опору. Приміром, у звіті Полтавського губвиконкому за травень 1921 р. зазначено, що на початку місяця в Кобеляцькому повіті «ймовірно, на вказівку підпільного петлюрівського центру об'єдналися три дрібно-кримінальні петлюрівські банди». То хто ж об'єднався: кримінальні злочинці: криваві вбивці, гвалтівники й розбійники – кривдники мирного населення чи повстанці – захисники незалежної України? Відповідь була очевидною, досить лише уважно

дочитати звіт губвиконкому до кінця. Під час кривавих боїв з частинами ЧА об'єднаний загін втратив кількох лідерів – Андрущенко і Мусієнка і був змушений знов розділитися на невеличкі групи. У загиблих при собі були знайдені документи Української Народної Республіки [18, арк. 64].

Підкреслюючи свій «героїзм», а також те, що різні нагороди, за видатні здобутки в боротьбі «з бандитизмом», отримано цілком заслужено, місцеве керівництво нерідко квапилося відзвітувати, що з політичними повстанцями на їхній території цілком і остаточно «покінчено». У таких звітах досить часто мало місце погано приховане викривлення дійсності. Успіхи в боротьбі зі справжніми повстанцями були значно скромнішими, ніж про них звітували місцеві функціонери. Так, незважаючи на те, що на Миколаївщині місцевій владі на допомогу скеровано 15-ту стрілецьку Сивашську дивізію, її командири замість активних боїв лише повідомляли губернському партійному керівництву інформацію про маневри повстанських загонів. У 1922 р. в регіоні діяли загони під керівництвом Свища, Завгороднього, Іванова, Чорного Ворона та ін. (десятки добре озброєних бійців із кулеметами). Однак, у боротьбі з повстанцями командир дивізії був безпорадним, звітуючи до Миколаївської НК про «приховування бандитів» населенням, «повну пасивність» селян у питаннях допомоги Червоній армії [17, арк. 8–9].

Як свідчать документи, більшість населення не вважала повстанців «бандитами», а, навпаки, сприймала їх як рятівників і захисників. Вирішальним моментом стала, як мусили констатувати навіть в офіційній пресі того часу, «цілковита підтримка селянським населенням» повстанського руху [6, с. 178]. Це твердження також руйнує міф про «бандитизм» повстанців. У таємному зведенні ДПУ по Донецькій губернії акцентовано, що вбивства, пограбування та інші бандитські прояви чиняться насамперед колишніми кримінальними елементами, участь в бандитських угрупованнях селян – незначна [15, арк. 339]. Отже селяни насамперед брали участь не в кримінальному, а в повстанському політичному русі. Мав місце активний спротив радянській владі.

У 1921 р. в ряді губерній України почався голод. Нові архівні документи, введені в науковий обіг, переконливо свідчать, що головною метою голоду була саме каральна функція – впливовий удар по селянському повстанському русі. Дану точку зору – покарання голодом, підтверджує той факт, що тільки за перший тиждень червня 1921 р. Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при

Раднаркомі УСРР тричі розглядала питання «Про продовольчі репресії бандитських гнізд». Наслідком цих засідань стала інструкція щодо проведення репресій продовольчого характеру проти українського селянства [16, арк. 14–19]. «Бандитськими гніздами» було проголошено не просто окремі населенні пункти, а майже цілі губернії. Наслідки каральних акцій, які підсилювалися стихійним лихом – посухою, вражали своїм розмахом і жорстокістю.

У 21 повіті п'яти південних губерній (Одеська, Миколаївська, Катеринославська, Запорізька і Донецька) селяни не зібрали навіть посіяного. У 10 інших повітах вказаних губерній збір зернових не перевищував 5 пудів на душу населення [23, с. 197–198]. Відмова Раднаркому під керівництвом В. Леніна від реальної допомоги тим, хто голодував, замовчування самого факту голоду в Україні, силові методи вилучення хліба, максимально погіршили продовольчу ситуацію. У зверненні до Центральної комісії допомоги голодуючим керівники Донецького губвиконкому зазначили: «Голод у Донбасі набрав... жахливих розмірів. Голодує до п'ятисот тисяч людей. Селяни у відчаї риють собі могили, не відчуваючи реальної допомоги. Досі з центру не одержано ані зернини» [9, с. 85]. Хлібом постачали лише міський пролетаріат – робітників шахт, із сіл Донеччини хліб вивозили. На 15 січня 1922 року з губернії було викачано 120 тис. пудів хліба [23, с. 199]. Жодна з губерній, які голодували, не була звільнена від податку.

Питання «допомоги» селянам, які конали від голоду, влада вирішила у властивій для себе репресивній манері. На всіх шляхах і вузлових залізничних станціях діяли загороджувальні загони. На засіданні Української економічної ради, яке відбулося 10 жовтня 1921 р. вирішили скерувати додаткові сили на станції Київ, Знаменка, Черкаси і Конотоп, а також звернулися до ВУНК із проханням надавати «не менше раз у тиждень детальні доклади» щодо успіхів заградзагонів у боротьбі з «мішечниками» [19, арк. 58]. Радянська влада свідомо посилювала каральні акції. Так, лише в місто Київ для охорони приймальних пунктів зерна восени 1921 р. виділено Київським військовим округом 3664 червоноармійця. 27 вересня 1921 р. Чернігівській продовольчій міліції видали 600 гвинтівок і 1 кулемет, а на Волинь і Поділля замість хліба для допомоги відправили 500 пудів колючого дроту [19, арк. 72, 87].

У умовах терору та голоду повстанські загони, не маючи перспектив і можливостей подальшої

боротьби, або були знищені, або самоліквідувалися. Характерним може стати приклад отамана Калиновського зі Старобільського повіту, який спробував «зібрати армію» для «визволення України» (важливо те, що було висунуто не лише економічні, а й політичні вимоги – здобуття незалежності країни). Але сім'ї повстанців конали з голоду, доведені до крайнього відчаю, люди розійшлися по домівках. Товаришів Калиновського заарештували, отаман уникнув покарання і продовжував боротьбу самотужки у глибокому підпіллі [7, с. 3].

У постанові політбюро ЦК КП(б)У від 28 червня 1921 р. зазначено: «Звернути увагу т. Фрунзе на необхідність терміново вигнати Махна з Полтавщини до однієї з голодних губерній, якщо неможливо його швидко ліквідувати» [3, с. 11]. На Правобережжі повстанські загоны триваліший час виявляли свою активність. Цьому сприяв той факт, що сусідні держави дозволяли повстанцям переховуватися на своїй території. Найзначнішими стали партизанські рейди, здійснені за сприяння урядів Польщі та Румунії загонами генерал-хорунжого військ Директорії Ю. Тютюника та полковника Палія в жовтні – листопаді 1921 р. Хоча окремі повстанські загоны

чинили опір ще довго. До прикладу, в Лебединському районі Сумської губернії партизани діяли до 1928 р., продовжував боротьбу і загін із 20 повстанців на Київщині тощо [21, с. 79].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок щодо розгортання на території України достатньо потужного повстанського руху. Добре зорганізовані й мотивовані повстанські загоны роками вели успішні бойові дії з регулярною армією. Зауважимо також, що населення бачило в повстанцях не «бандитів» (як десятиліттями маніфестувала радянська пропаганда), а захисників і рятівників від російської комуністичної окупації. Звідси й певна безпорадність червоних командирів у боротьбі з повстанцями, а також і те, що будь-яка боротьба з «куркульським бандитизмом» негайно і неминуче перетворювалася на боротьбу з українським селом. Важливо також наголосити на тому факті, що гасло здобуття незалежності Україні об'єднувало повстанців усіх регіонів країни. Лише поєднанням репресивних заходів, найжорсткішого терору проти всіх, хто надавав будь-яку допомогу повстанцям, з штучним голодомором 1921 р. вдалося перемогти повстанський рух або загнати його в найглибше підпілля.

Список літератури:

1. Банда Каминюка. *Пролетарий* (м. Дебальцеве). 1921. 5 липня. С. 2.
2. Белаш А. В., Белаш В. Ф. Дороги Нестора Махно. К. : РВЦ «Проза», 1993. 592 с.
3. Білокінь С. І. Нові студії з історії большевизму. К. : Інститут історії України НАН України, 2006. 312 с.
4. Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років / під заг. ред. В. Лободаєва ; авт. кол.: Д. Архирейський та ін. Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 400 с.
5. Ганжа О.І. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УСРР / Серія «Історичні зошити». К. : Ін-т історії України НАН України, 1996. 42 с.
6. Гіроакі Куромія Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-ті роки / Пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агєєв ; передм. Г. Немирі. К. : Основи, 2002. 510 с.
7. Глушко Ф. Напрасные попытки возродить бандитизм в Старобельском уезде. *Всероссийская кочегарка*. 1923. 1 липня. С. 3.
8. Голиков Д.Л. Крушение антисоветского подполья в СССР. М. : Политиздат, 1980. 1 т. 335 с.; 2 т. 399 с.
9. Голод 1921–1923 років в Україні: Збірник документів і матеріалів / упоряд. О. М. Мовчан, А. П. Огінська, Л. В. Яковлева ; відп. ред. С. В. Кульчицький. К. : Наукова думка, 1993. 240 с.
10. Горбуров Є. Г., Котляр Ю. В., Шитюк М. М. Повстансько-партизанський рух на Півдні України 1917–1944 рр. Херсон : ОЛДІ-плюс, 2003. 340 с.
11. Греченко В., Ярмиш Я. Україна у добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.). Харків : Вид-во НУВС, 2001. 276 с.
12. Державний архів Донецької області (далі ДАДО). Ф. Р-1146. Оп. 2. Спр. 47. 30 арк.
13. ДАДО. Ф. Р-1146. Оп. 2. Спр. 91. 306 арк.
14. ДАДО. Ф. Р-1146. Оп. 2. Спр. 214. 92 арк.
15. ДАДО. Ф. Р-1146. Оп. 2. Спр. 288. 520 арк.
16. Державний архів Миколаївської області (далі ДАМО). Ф. Р-152. Оп. 2. Спр. 40. 24 арк.
17. ДАМО. Ф. Р-161. Оп. 2. Спр. 4. 41 арк.
18. Державний архів Полтавської області. Ф. Р-1503. Оп. 1. Спр. 69. 106 арк.
19. Державний архів Харківської області. Ф. Р-192. Оп. 1. Спр. 1. 141 арк.
20. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК : в 2 т. Т. 1 (1918–1941). К. : Політвидав України, 1976. 1007 с.

21. Конквест Роберт Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор / пер. з англ. Н. Волошинич, З. Корабліної, В. Новак; Літ. Опрацювання А. Криштальського. Луцьк : ВМА «Терен», 2007. 456 с.
22. Котляр Ю. Регіональні аспекти повстанського руху селян 20-х рр. XX ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2005. Вип. 13. С. 183–201.
23. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). К. : Основи, 1996. 396 с.
24. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). К. : Альтернатива, 1999. 336 с.
25. Ленін В.І. Заключне слово на нараді голів повітових, волосних і сільських виконавчих комітетів Московської губернії. 15 жовтня 1920 р. *Повне зібрання творів*. Т. 41. С. 344–348.
26. Литвин В.М. Україна: міжвоєнна доба (1921–1938 рр.). К. : Вид. дім «Альтернативи», 2003. 512 с.
27. Нікітенко К. Пішаки Сталіна: міфологеми радянської пропаганди і правда історії. Львів : Левада, 2017. 604 с.
28. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси / Д. В. Архірейський та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. К.: Наукова думка, 2002. 952 с.
29. Полянський О. Український рух опору в 1921–1939 роках. Тернопіль : «Підручники & посібники», 2004. 64 с.
30. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919–1920) : зб. док. і матеріалів / редкол. : М. А. Рубач (відп. ред.) та ін. К. : Вид-во АН УРСР, 1957. 1083 с.
31. Трифонов І. Классы и классовая борьба в СССР в начале НЭПа (1921–1923 гг.). Л. : Изд. Лен. Ун-та, 1964. 311 с.
32. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. Тернопіль: Збруч, 1999. 482 с.
33. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. К. : Абрис, 1997. 607 с.
34. Щербатюк В. Повстансько-партизанський рух селян України 1921 р. та його характерні риси у працях сучасних вітчизняних дослідників. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2010. № 1. С. 301–336.
35. Якубова Л., Примаченко Я. В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 544 с.

Nikitenko K. V. ON THE QUESTION OF THE LIQUIDATION OF THE REBELLION MOVEMENT IN THE EARLY 1920s.

The studio is dedicated to the analysis of the features of the struggle and liquidation of the rebel units of the early 1920s in Ukraine. The policy of “war communism” introduced by the Soviet authorities led to a sharp deterioration of the political situation in the countryside, and caused mass resistance of the peasantry. Lots of armed groups, numbering from a few people to several thousand, operated in the republic. The Soviet authorities gave the official name of the “gangs” to all these formations. Although almost all sections of the village participated in the insurgent movement (except, perhaps, the poorest), Soviet propaganda interpreted this resistance as “Kurkul” (Kurkul (historical) – a rich or supposedly rich peasant, targeted during Soviet collectivization, especially in the context of Ukraine or Ukrainians). And therefore, the solution to the problem of the peasant rebels was seen only in the strengthening of repressions. The study emphasizes that the insurgent movement covered the entire territory of the URSR. Even in the eastern regions, where natural and geographical conditions are unfavorable for partisan struggle, active resistance was organized. The fact is important that the insurgents set not only economic, but also political goals, that is the creation of an independent Ukraine, which united insurgents from all regions of the country. According to the documents, the majority of the population did not consider the rebels as “bandits”, but, on the contrary, perceived them as saviors and protectors. Even the official press of that time had to state that the decisive factor was the “full support of the peasant population” of the rebel movement. This statement finally destroys the myth of the “banditry” of the insurgents. The commanders of the Red Army units reported on the “hiding of bandits” by the population, the “complete passivity” of the villagers in matters of assistance to the Red Army. It has been proven that the “elimination of banditry” turned into massive punitive actions against the peasants. We conclude that only by a combination of repressive measures, the most severe terror against all those who provided any help to the rebels with the artificial famine of 1921, it was possible to defeat the rebel movement or drive it into the deepest underground.

Key words: *insurgent-partisan movement, “kurkul banditry”, repressions, terror, famine.*